

Тема лекції: Особливості навчання дорослих

1. Специфіка навчання дорослих
2. Структура навчання дорослих
3. Цілі навчання дорослих
4. Психологічні особливості навчання дорослої людини

1. Специфіка навчання дорослих

Значимість навчання дорослих постійно зростає як в Україні, так і в світі. Практично нема країни, яка б не завдячувала такому навчанню своїм технологічним, соціально-економічним, культурним прогресом і не пов'язувала б з ним своє майбутнє. Вкрай важлива роль відводиться цій системі в прогнозах соціального розвитку.

В Україні актуальність цього питання викликана необхідністю навчання персоналу підприємств, установ, організацій, зокрема безпосередньо на виробництві, а також потребою професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних.

У процесі навчання дорослих враховують такі специфічні риси цієї категорії осіб:

- ✓ наявність життєвого та виробничого досвіду, що може мати як позитивне, так і негативне значення (окремі професійні стереотипи іноді заважають оволодінню новими професійними навичками);

- ✓ особисту оцінку будь-яких знань та їх значення відповідно до власного розуміння, досвіду, мотивів;

- ✓ відповідальність за результати навчання, завдяки чому підвищується мотивація до цього процесу;

- ✓ чітке усвідомлення мети навчання, що посилює важливість забезпечення відповідності змісту навчання тій меті, яку ставить перед собою слухач;

- ✓ активне ставлення до навчання, що вимагає від педагогічних працівників застосування відповідних форм і методів навчання;

- ✓ втрачені навички пізнавальної діяльності, у зв'язку з чим постає необхідність самостійного пошуку нових знань, що дуже важливо з огляду на стислі терміни навчання та той факт, що навчання за «шкільною» системою більшість дорослих не сприймає психологічно.

Таким чином, навчання дорослих буде ефективним за умови, що воно:

- ✓ зорієнтоване на вирішення конкретних виробничих проблем;

- ✓ базується на життєвому досвіді слухачів, з максимальним його використанням;

- ✓ спрямоване не на формальну передачу знань, а на розвиток активності учасників у їх здобуванні;

- ✓ здійснюється в неформальній, неавторитарній атмосфері взаємодії, взаєморозуміння та взаємоповаги, тобто до кожного зі слухачів педагогічний працівник ставиться як до колеги.

Специфіка навчання дорослих висуває свої вимоги до викладача та до стилю викладання ним навчального матеріалу. Отже, викладач:

- ✓ із лектора перетворюється на консультанта, інструктора, тому повинен мати не лише ґрунтовні професійні знання, а й відповідні особисті якості;
- ✓ орієнтується на діалоговий стиль спілкування зі слухачами;
- ✓ враховує попередній досвід слухачів і допомагає його використовувати, тобто спочатку визначає стартовий рівень, наявний як професійний, так і ті непрофесійні знання та вміння, які можна інтегрувати в професійні;
- ✓ має бути готовим до того, що хтось зі слухачів у певному питанні виявиться компетентнішим за нього, а також враховувати побажання слухачів щодо методів навчання;
- ✓ оскільки працює з групою людей, різних за віком, рівнем освіти, досвідом тощо, повинен володіти різними педагогічними методами та прийомами, щоб забезпечити індивідуальний підхід до кожного слухача, надати йому необхідну допомогу;
- ✓ працює в одній команді з іншими педагогічними працівниками, орієнтуючись на кінцеву мету навчання.

Результати психолого-педагогічних досліджень засвідчили, що в професійній діяльності особливе місце займає мотивація, система пізнавальних потреб, ставлення до одержуваної інформації. Зрозуміло, що традиційні форми навчання (зокрема, лекція, котра все ще залишається найпоширенішим методом навчання) не відповідають зазначеним вимогам. Заслужують на увагу сучасні педагогічні технології навчання дорослих, що враховують особливості цієї категорії осіб і спрямовані на їх активну участь у навчальному процесі. Застосування цих технологій сприяє поліпшенню якості навчання, скороченню його термінів, підвищенню професійної адаптації та конкурентоспроможності слухачів на ринку праці.

Основним напрямом удосконалення навчання кадрів на виробництві та підвищення його ефективності є запровадження технологій, спрямованих на стимулювання слухача до засвоєння професійних знань та вмінь.

Високим рівнем активності слухачів характеризуються проблемні, творчі, дослідницькі, ігрові технології. Від традиційних вони відрізняються не лише методикою викладання, а й високою ефективністю навчального процесу, оскільки дають змогу розвивати у слухачів спеціальні навички (здатність до соціальної інтеграції та компромісів, вміння приймати самостійні рішення, вирішувати конфлікти тощо), підвищувати мотивацію та самосвідомість слухачів, закріплювати теоретичні знання на практиці.

2. Структура навчання дорослих

1. Навчання є процес (тобто сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату; закономірна, послідовна, неперервна зміна моментів розвитку; хід розвитку явища). Процесуальний характер навчання виражає його внутрішній бік, глибокі якісні зміни, які відбуваються в розумовому, фізичному та психічному розвитку особистості.

2. Навчання є діяльність: цілеспрямована, різноманітна, взаємопов'язана діяльність вчителя і учнів, яка відбувається за певних навчально-матеріальних, морально-психологічних та естетичних умов.

3. Навчання є взаємодія: взаємодія всіх суб'єктів та об'єктів навчального процесу. Як би активно не намагався повідомляти знання педагог, процес навчання фактично не відбувається, якщо:

✓ у при цьому немає активної діяльності самих учнів із засвоєння цих знань;

✓ у якщо викладач не створив мотивацію і не забезпечив організацію цієї діяльності.

Тому в процесі навчання відбувається не просто вплив педагога на учня, а саме їх взаємодія, що має на меті взаємні зміни їх поведінки, діяльності, відносин, установок.

4. Навчання є керівництвом процесом розвитку учнів та засвоєння певної суми знань, умінь та навичок з боку викладача; керівництвом розвитку здібностей людини згідно з потребами суспільства.

3. Цілі навчання дорослих

Метою навчання кожної дорослої людини є оволодіння тими знаннями, навичками, уміннями, якостями, яких їй не вистачає для досягнення відповідного рівня компетентності.

При всій індивідуальності конкретних цілей навчання, будь-які з них за своїм характером відносяться до однієї чи декількох типологічних цілей навчання:

- а) одержання нових знань, нової інформації;
- б) оволодіння інформацією на новому рівні;
- в) оволодіння навичками та уміннями у використанні інформації;
- г) вироблення переконань;
- д) вироблення нових якостей;
- е) задоволення пізнавальних інтересів.

Тільки перша типологічна мета навчання, та й то лише тоді, коли нова інформація здобувається з нової сфери знань чи професійної діяльності, диктує застосування в основному педагогічної технології навчання. Тільки в даному випадку будь-яка доросла людина, що навчається, як правило, не має достатньої попередньої підготовки для планування процесу навчання, його змісту, форм і методів.

Всі інші цілі у тому чи іншому ступені допускають наявність у дорослої людини певного досвіду та попередньої підготовки, сформовану мотивацію, визначену життєву проблему, для вирішення якої вони вчаться.

Метою навчання дорослих може стати не лише поповнення наявного рівня теоретичних знань професійного спрямування, але й інші додаткові освітні потреби.

4. Психологічні особливості навчання дорослої людини

Мислення студента у випадку перекваліфікації значно більшою мірою, ніж мислення дорослого, що підвищує кваліфікацію, спрямоване на те, щоб зрозуміти, що стоїть за новими для нього поняттями, визначеннями тощо – у розумінні наочно-образного уявлення і осмислення інформації, яка надається йому переважно у вербальному вигляді. У той же час, вже наявні і сформовані навички роботи з логікосимволічним матеріалом просто ще не можуть бути «ввімкнені» й використані в повному обсязі внаслідок не знятого ще дефіциту їх образних компонентів, які тільки формуються змістом і обсягом цих понять.

У той же час зниження шкальної оцінки практичного виду мислення дорослого 41 – 55 років свідчить про те, що їх навченість, коли вони залучаються в процес перекваліфікації, буде нижчою, ніж у дорослих більш ранніх періодів зрілості, оскільки практичний вид мислення (поряд з образним видом й при його провідній ролі) має суттєвий вплив на навченість дорослих саме в період перепідготовки, «входження до професії».

В умовах навчання дорослої людини значно зростає залежність успішності в навчанні від рівня розвитку вербально-логічного виду мислення і його конкретних складових. Це пояснюється якісними відмінностями у специфіці пізнавальної психічної діяльності за умови вивчення суб'єктивно принципово нового і суб'єктивно «близького» навчального матеріалу.

При організації навчання необхідно враховувати такі особливості дорослих людей:

- ✓ усвідомлене ставлення до процесу навчання;
- ✓ потреба у самостійності;
- ✓ потреба у свідомості навчання (на вирішення важливою існують, та досягнення конкретної мети), що забезпечує мотивацію;
- ✓ практична спрямованість щодо навчання, прагнення застосуванню отриманих знань, умінь і навиків;
- ✓ наявність життєвого досвіду — важливого джерела знань;
- ✓ впливом геть процес навчання професійних, соціальних, побутових і тимчасових чинників.

На різних етапах дорослості змінюється ставлення до навчання, але залежність цього ставлення від провідного виду діяльності зберігається. Саме професійна діяльність формує пізнавальні інтереси і запити, цілі та мотиви, потреби дорослого в знаннях і навичках. Процес підвищення професійної майстерності, удосконалення навичок ніколи не завершується, тому його можна подати у вигляді нескінченної спіралі розвитку компетентності.

У дослідженні С. Є. Чіркиної виокремлено групи мотивів навчальної діяльності дорослих: пізнавальні, професійні, творчі досягнення, широкі соціальні мотиви з альтруїстичною спрямованістю, соціальні мотиви особистого характеру.

Якщо людина приймає рішення про продовження освіти, то в неї з'являється потужне джерело поглиблення та вдосконалення позитивного ставлення до освіти. Позитивний мотив, у свою чергу, впливає на життєву позицію особистості, програму її діяльності і перспективні плани, стає невід'ємною частиною складного процесу самовдосконалення психіки людини.

Серед сучасних компетентностей дорослої людини важливе місце посідає психологічна компетентність. Не докладаючи ніяких зусиль для формування власної психологічної компетентності, доросла людина сьогодні не може досягти життєвого успіху. Йдеться не стільки про засвоєння сучасних психологічних знань, скільки про розвиток умінь та здатностей адекватно оцінювати власні здібності та можливості, рівень домагань і психологічні особливості; вибирати найефективніший варіант поведінки в тій чи іншій ситуації; регулювати власні емоційні стани, долати критичні життєві ситуації. У широкому плані психологічна компетентність охоплює здатність знаходити потрібну інформацію, аналізувати та впроваджувати її у практику саморозвитку та самоздійснення. Таку компетентність людина може сформувати методом проб і помилок, шляхом самоосвіти – роботою на випередження, поєднанням власного життєвого досвіду переживання різноманітних життєвих ситуацій, у тому числі й критичних, з теоретичними узагальненнями та практичними рекомендаціями психологів-дослідників і шляхом отримання спеціально організованої неформальної (додаткової) психологічної освіти. Фахівці в галузі аналізу стимулів та мотивів освіти дорослих звертають увагу на необхідність усвідомлення людиною декількох груп суперечностей: між потрібним рівнем знань для цієї спеціальності і реальним рівнем знань людини; між реальним рівнем знань та рівнем знань, необхідним для освоєння соціальних умов діяльності, соціальних відносин, соціально схвалюваних норм поведінки; між прагненням глибше розібратися в собі і недостатньо розвиненим механізмом рефлексивного контролю, недостатнім знанням самого себе; між рівнем знань людини та новими проблемними пізнавальними завданнями, які висувуються не лише потребами практики, але й самою людиною (завдання самовиховання, самоздійснення, самопрограмування психіки в цілому).

Серед психологічних особливостей дорослих людей, які є передумовами успішного навчання, А. Роджерс визначив: потенціал до навчання; актуальність предмету навчання для людини і відсутність загроз особистості людини (його “Я”), навчання дією, при збереженні відкритості досвіду активне залучення до навчання особистості, що в результаті викликає зміни в самоорганізації тощо.

Видатний андрагог М. Ноулз виокремлює шість особливостей, які він вважає характерними для дорослого учня: “потреба знати” (тобто дорослий, перед тим як приступити до навчання, потребує знати, для чого йому це потрібно); самосвідомість (спочатку це уявлення про себе як залежну істоту, потім – як самоспрямовану особистість); досвід (багате джерело навчання); “готовність до навчання” (зв’язок із соціальними завданнями, які постають перед людиною у процесі її розвитку); “орієнтація у навчанні” (прагнення до негайного застосування отриманих знань). Найбагатшим джерелом навчання андрагог вважає самих дорослих, оскільки вони мають ту основу, на якій може будуватися майбутній процес навчання. У зв’язку з цим М. Ноулз особливо наголошував на необхідності використання досвіду учнів, оскільки дорослі, за його словами, “ототожнюють себе з досвідом, який вони мають”. Учений стверджує, що доросла людина, на відміну від дитини, має не предметно-орієнтований, а практично-орієнтований підхід до навчання. Це означає, що

дорослі зацікавлені “щось вивчати лише до тієї міри, до якої, на їхню думку, це допоможе їм у виконанні завдань чи вирішенні проблем, що постають перед ними у реальному житті”.

С. І. Змеєв при організації навчання радить урахувати такі особливості дорослих людей: наявність життєвого досвіду – важливого джерела навчання; усвідомлене ставлення до процесу навчання, готовність до вивчення тих речей, які потрібно знати та вміти робити для того, щоб ефективно справлятися з реальними життєвими ситуаціями; внутрішня мотивація до навчання, що визначається такими внутрішніми чинниками, як бажання збільшити задоволення від роботи, підвищити власну самооцінку, якість життя тощо; активна участь у навчанні, привнесення в навчальні ситуації власного досвіду і своїх життєвих цінностей, співвіднесення навчальної ситуації зі своїми цілями та завданнями; практично-орієнтований підхід до навчання, прагнення до застосування отриманих знань, умінь і навичок для покращання своєї діяльності; вплив на процес навчання професійних, соціальних, побутових чинників та чинників часу; потреба в самостійності, усвідомлена відповідальність за власне життя і здатність приймати самостійні рішення, тобто бути самоспрямованими особистостями.

У світлі проблем навчання дорослих людей особливої популярності набула циклічна чотириступінчаста емпірична модель процесу навчання і засвоєння людиною нової інформації, запропонована Д. А. Колбом. Дослідник виявив, що люди навчаються одним із чотирьох способів, віддаючи одному з них перевагу перед іншими: через досвід; через спостереження та рефлексію; за допомогою абстрактної концептуалізації; шляхом активного експериментування. Якщо стисло, то “цикл Д. Колба” полягає в такому: для того, щоб дорослій людині навчитися якимось складним навичкам максимально ефективно, вона повинна пройти чотири стадії: 1) мати особистий досвід у тому, чого хоче навчитися, і знати, до яких результатів вона зазвичай приходить, використовуючи свій наявний на цьому етапі досвід; 2) опанувати засоби спостереження та рефлексії, обміркувати і проаналізувати те, що вже є у неї в досвіді; 3) формувати абстрактні концепції та моделі, узагальнити інформацію, отриману дослідним шляхом, до якоїсь моделі, яка б описувала цей досвід; 4) проекспериментувати та перевірити придатність створеної концепції для того, щоб працювати за нею далі. Відповідно, після цього етапу людина отримує новий “безпосередній досвід” і коло замикається.

Відправним моментом природного навчання є набуття конкретного досвіду, який дає матеріал для рефлексивного спостереження. Узагальнивши нові дані та інтегрувавши їх у систему наявних знань, людина приходить до абстрактного уявлення і поняття (відсторонених від безпосереднього досвіду).

Ці нові знання являють собою гіпотези, що перевіряються під час активного експериментування в різноманітних ситуаціях – уявних, модельованих та реальних. Процес навчання може початися з будь-якої стадії. Він відбувається циклічно – до тих пір, поки не сформується необхідна навичка; як тільки одна навичка освоєна, мозок готовий до освоєння наступної.

Багато практиків і теоретиків використовують цикл, розроблений Д. Колбом, як основу при розробці моделей навчання. Закладені в моделі навчання Д. Колба ідеї про зв'язок осмислення досвіду, аналізу насущних проблем, засвоєння теорії та її перевірки практикою отримали широке практичне застосування. Виявилося, що кожна людина надає явну перевагу поведінці, відповідній до однієї із стадій циклу: практичним діям або теоретизуванню (причому це стосується як тих, хто навчається, так і самих викладачів чи тренерів). Ці домінуючі тенденції визначають стиль навчання людини, особливості процесу навчання дорослих, реакції на певні методи навчання та на зусилля викладача. Тому викладач повинен прагнути будувати заняття таким чином, щоб зацікавити учасників у проходженні всіх чотирьох стадій, які складають у сукупності цикл навчання від практики до практики.

Отже, власна активність того, хто навчається, його взаємодія з іншими суб'єктами є основою ефективного навчання. Ураховуючи погляди на дорослу людину як відповідального учасника процесу навчання, ініціатора власного навчання можна сформулювати основні рекомендації, дотримання яких забезпечує успіх дорослих як суб'єктів навчання

Рекомендації щодо організації навчання дорослих

- ✓ Надавати можливість виявляти ініціативу
- ✓ Створювати можливості для особистісного включення в навчання
- ✓ Прояснювати наміри та цілі дорослого
- ✓ Вивчати теми в логіці вирішення проблем
- ✓ Йти в навчання від професійних проблем і досвіду дорослого
- ✓ Пропонувати актуальні й обґрунтовані теми навчання
- ✓ Прагнути активізувати навчання, зробити його дослідницьким
- ✓ Пов'язувати результати навчання з професійною діяльністю, переносити набуті знання та навички в робочі умови
- ✓ Використовувати метод проб і помилок, аналогії
- ✓ Йти “від часткового до загального” чи “від загального до конкретного”, залежно від цілей та завдань групи
- ✓ Заохочувати питання про загальні принципи, встановлювати спільне в конкретних положеннях
- ✓ Пов'язувати новий матеріал з наявними знаннями і досвідом
- ✓ Ураховувати наявність обмежень у навчанні (соціальних, часових, фінансових)
- ✓ Створювати мотивацію для подальшого навчання
- ✓ Широко використовувати активні методи: ділові ігри, моделювання, аналіз практичних ситуацій
- ✓ Заохочувати та підкріплювати досягнення студентів на основі зворотного зв'язку
- ✓ До початку навчання проводити оцінку потреби в навчанні
- ✓ При закріпленні матеріалу покладатися на розуміння, а не на пам'ять
- ✓ Ураховувати відмінність у стилях навчання
- ✓ Орієнтуватися на короткі періоди навчальної активності
- ✓ Створювати компактні й ефективні цикли навчання

- ✓ Високі вимоги до особистості викладача
- ✓ Залучення в навчання, створення відповідної мотивації
- ✓ Ураховувати очікування та потреби, можливості й обмеження
- ✓ Розвивати у слухачів навичок навчання і самонавчання
- ✓ Ураховувати професійні та особистісні особливості
- ✓ Створювати комфортну, безпечну атмосферу
- ✓ Дотримуватися правил подачі зворотного зв'язку
- ✓ Розвивати комунікативні навички

Водночас, багато дорослих людей дійсно відчують труднощі з навчанням. У більшості випадків це пов'язано з неготовністю до змін і з психологічними причинами: занепокоєнням про свій авторитет; побоюванням виглядати некомпетентними; невідповідністю власного образу “солідної людини” традиційно витлумаченої ролі учня; небажанням “повернутися в дитинство”.

Навчання дорослих ускладнюється ще й впливом старої педагогічної парадигми з усіма притаманними їй вадами, такими як догматичний тип навчання, лекційна форма проведення занять, відрив навчання від життя, переважання технократичного мислення, орієнтація на засвоєння готових знань.

Формування нових підходів до системи освіти дорослих призвело до появи ідеї відкритої освіти, до основних якостей якої, зазвичай, відносять: відкритий вступ до вищого навчального закладу; відкрите планування навчання (створення індивідуальної освітньої траєкторії); свобода вибору викладача; свобода у виборі часу, ритму і темпу навчання; свобода у виборі місця навчання. Останнім часом усе більшою популярністю користуються активні методи неформального навчання дорослих: презентації, семінари, вебінари, ділові та рольові ігри, тренінги, дискусії в малих групах, моделювання і виконання проектів, навчання дією тощо. Відмінність неформального навчання від традиційного академічного навчання полягає у підходах до організації взаємодії з дорослими, у методах комунікації, у розподілі відповідальності за результати, у самій мотивації до навчання. Нові підходи визначаються до організації процесу навчання дорослих людей, розробки альтернативних (віртуальних) навчально-розвивальних середовищ додаткової освіти дорослих, покликаних розкривати їх внутрішні ресурси розвитку, стимулювати самоперетворюючу діяльність. Оптимальними моделями організації додаткової освіти дорослих вважаються ті, у яких слухачі стають замовниками освітніх послуг та співавторами процесу власного навчання, а умови співпраці визначаються на паритетних засадах обома сторонами.